

DRAGO JANČAR

Tito szigete: Brioni

A vodnjani plébános szívesen mutatja a turisták-
nak „Isztria legnagyobb kincseit”, melyeket szent Ba-
lázs templomában őriznek. A legfurcsább szent Borbála
lába, Egyiptomi Mária nyelve és Szent Sebestyén földi
maradványai. Sebestyén maradványai impozánsak: a
koponya, a gerinc egy darabja, a váll és az izmok, ami
megmaradt azután, hogy a római börtönben a szent
férfiút lefejezték. A plébános elmagyarázza, hogy az eg-
zakt tudomány nem talál feleletet arra, miért nem por-
ladnak el ezek a testrészek. A látogató megkérdi, van-e
írás arról, hogy a rosszul megvilágított ereklyetartóban
nyugvó testrészek valóban ezekhez a szentekhez tar-
toznak-e. A kérdésre nem kap választ, de később meg-
tudja, hogy az ereklyék Vodnjanba kerülésük előtt egy
Grezler nevű velencei festő birtokában voltak. A fran-
ciák elől rejtette el őket, akik 1806-ban becsukták a ve-
lencei monostorokat, államosították a szerzetesek in-
gatlánait és templomait. A látogató nem tesz fel több
kérdést. Főleg itt az írásos dokumentáció, és főleg
az egzakt tudás, mely úgysem képes fölfogni, mi-
ért nem porladnak el ezek a húsok, izmok és csontok,
elvégre mindez itt *corpora sancti*. A szent testek pon-
tosan azért nem porladnak el, mert szentek.

A csodák tovább sorjáznak a Vodnjantól Brioni felé
vezető régi szárazföldi úton, melyen régi népek tartot-
tak a tenger felé, és az út mentén hagyták könywoimaikat.
A legnagyobb csoda maga a természet, Isztria. Az ide-
genforgalmi kézikönyv válogatott kifejezésekkel ecse-
teli, mint egy nő bájait egy forró vallomásban: párat-
lan szépség és fojtott szenvedély félszigete Isztria, szelid

és egyben kegyetlen, termékeny és sivár, napsü-
tötte és felhős, csendes és viharos – mindig von-
zó, titokzatos és ellenállhatatlan. Mindez a szép-
ség persze csodás legendában ölt testet. A terem-
tő ugyanis ide képzelte a földi paradicsomot. De be-
leavatkozott az ördög, s elrontotta isten alkotá-
sát, a legenda nem árulja el pontosan, mivel, bizo-
nyára a kövekkel meg a kórókkal, a felhőkkel meg
a viharokkal. A jó angyalok azonban felkorbácsol-
ták a tenger az ördög orra előtt, megakadályozták
ármánykodását, és megmentették a földi paradi-
csom egy szeletét. Így keletkeztek Brioni „angya-
li szigetei, a szárazföldről a kék tengervíz keskeny
szalagjával elválasztott, napfénnel bearanyozott
zöld drágakő-füzer”. Mielőtt a látogató megpillan-
taná e paradicsomi képet, újabb csodáról értesül. Az
egyik ókeresztény bazilikában, nem messze Vodnjantól,
csodás gyógyulások történnek. Azon a vidéken, mely-
re különös gondja volt a Teremtőnek, és ahol az el nem
porladó ereklyék nyugszanak, ez a hír nem lepi meg a
látogatót.

A paradicsomi szigetekre Fažanából vezet az út. A
mólótól nem messze elhagyott bunker árválkodik, a
Brioni egykori urának békéjét őrző biztonsági övezet
külső erősítésének maradványa. A kocsit a közeli ga-
rázsok egyikében kell hagyni, ezekben mosták valaha
azokat a fekete luxusautókat, melyekből a kiválasztot-
tak hajóra szállhattak. A fülkében a rendőr félrehúzza
az ablakot, tarkójára löki a sapkát, rajta a horvát sakk-
táblás címerrel, és felírja a látogató adatait. Valaha csil-
lag volt ezen a sapkán, a látogató tudja ezt, élete nagy
részét vörös csillagokkal teli országban élte le, tud-
ja, hogy Fažana szárazföldi erőd, a Tiltott Város kapu-
ja, ezen a kapun egy egér sem surranhatott át adatainak
ellenőrzése és feljegyzése nélkül. Fažanában a bizton-
ságiak laktak és a nagyszámú cselédség, mely a para-
dicsomi szigetcsoport alkalmi lakóinak kényelméről
gondoskodott. Itt csak az állambiztonsági szolgálat, az
egykor hírhedt UDBA tagjai nyaralhattak családjuk-
kal. Fažana, melyet ma afféle ellenőrzési pontnak fog-
hatnánk fel, lepusztultnak tűnik, unottnak és unalmas-
nak, nincs nyoma az egykori nyüzsgésnek, izgalomnak,
lármának, parancsoknak, a luxusautók ajtócsapódásá-
nak, csizmadobogásnak és a valódi ellenőrzésnek. A
régidicsőség napjai visszahozhatatlanul elmúltak, az

ereklje valahol messze nyugszik, a Virágok Háza nevű belgrádi mauzóleumban. Egy időben zagorjei földije, Tudjman is idejárt minden augusztusban, először olyan volt, mintha az Ő szelleme vagy alteregója jelent volna meg, hisz ugyanolyan fehér egyenruhát hordott, mint a nagy előd, politikusok, színészek, operatőrök és cseleedség hada kísérté, de hamarosan kiderült, hogy csak halvány hasonmással van dolgunk. A helybeliek hamar rájöttek, mekkora a különbség Franjo Tudjman és az eredeti, Josip Broz Tito között.

A Teremtő Brionival kapcsolatos csodáinak legendája Tito ideérkezése után születhetett, ha ugyan nem Paul Kupelwieser távozása után. Az osztrák gyáros Kupelwieser előtt szó sem volt ugyanis „tündérszigetekről és drágakő-füzerről”, mocsarak voltak a szigeten, szúnyogok és malária. Kupelwieser volt a teremtő, ő csapoltatta le a mocsarakat, telepítette a parkot és nyitotta az első szállodákat. Az ő osztrák örökségébe telepedett a kommunista monarchia, szedette ki a szőlőtőkét és telepített a helyükbe angol gyepet, melyen ma is szelídített szarvasok kergetőznek, vagyis mesterséges paradicsom létesült ezen a helyen. A látogató sétál a szocreál pompával teli szállodában, elnézegeti szobájában a birodalmi pártbútort, mely egy párttitkár irodájába is beillene, a fürdőszoba ormótlan kádját és öreg csapjait. Bort rendel, poros üvegben szlovéniai merlot-t hoznak neki a pincéből. A bor savanyú, megpimpósodott. Az évjáratról kiderül, hogy a palack még *azokból* az időkől maradt a pincében, 1988-ból, a készletek bőségesek. A szállodai személyzet rendkívül kedves a kevés turistához, a vendég meglepetésszerűen nagy csokor virágot kap szobájába a születésnapjára. És ahogy a márvánnyal borított folyosókon jár, a pártelitre gondol, mely itt nyaralt, az udvarban, a Marsall közelében, aki Vanga szigetén tartózkodott, a feleségekre és a gyerekekre, az udvari intrikákra, a sorsdöntő pártértekezletekre, melyek megrengették Jugoszláviát. Nem egy politikai fejvesztés színtere volt Brioni, mondjuk Rankovićé, és amint sokkal később kiderült, itt tanácsolták Nasszernak Izrael megtámadását, itt folytak a titkos tárgyalások az oroszokkal, Líbiával, Kubával. 1956. november 2-án Nyikita Szergejevics Hruscsov szállt partra rettenetes vihar közepette. Mint később elmondta, ez volt életének legszörnyűbb repülése, a második világháborút is beleértve. Miért jött? Addigra Tito kivételével valamennyi kommunista vezető egyetértését adta a budapesti forradalom leveréséhez. Brioniban Tito is belátta, hogy szükséges a katonai intervenció. Ezután Hruscsov visszarepült Moszkvába. Két nappal később, november 4-e hajnalán a szovjet egységek körülférték, majd lőni kezdték Budapestet. A magyarok bátran ellenálltak, a véres végkifejlet ismert. Utolsó felvonása a budapesti jugoszláv nagykövetségen játszódott le, ahová a felkelés vezetői menekültek abban

a hiszemenben, hogy biztonságban vannak. Nem tudtak a brioni tárgyalásról. A jugoszlávok kiadták őket az oroszoknak.

A látogató végigsimítja a márványt, s arra gondol, így írta le némely utazó a Kreml folyosóit, illetve a keleti birodalom palotáit és szállodáit. Arra gondol, hogy ez a márvány akár a közeli Goli otokról is származhat, az ottani „Mermer” vállalatától, mely Olaszországba is szállított. Gazdaságos lehetett innen venni az anyagot az Elnök, a Parancsnok és a Főtítká rezidenciáinak berendezéséhez. Odakint zöld ligetek, őzek, nyulak, pávák, paradicsomi képek. Az őzek megfigyelnek minden arra járó, egészen közel jönnek, szelidekké váltak az angol gyepen, mint holmi sziámi macskák vagy fehér pudlik. A szálloda mögötti parkot már pimaszul megtámadta a gaz és a bozót. A tuskés, csúnya növényzet féltékenyen méregeti a még mindig pazarul öntözött rózsákat. A látogató arra gondol, így van berendezve ez a világ, vannak, akik mindig egyenlőbbek. Ki tudja ezt jobban e szigetek uralkodójánál, aki szívesen élt ezzel a fordulattal: *„Mi itt fent, ti ott lent.”* A növények közötti egyenlőtlenségről felötlenek egy másik író, az ugyancsak sűrűn itt vendégeskedő Miroslav Krleža versorai abból az időből, mikor még nem volt a vezér csapatában: *Nem egyenlők a virágok / az illatos ibolya, / vagy a bűdös martilapu / meg a számár kórója.*

Tito múzeuma, melybe vallásos áhítattal lépnek be a szárazföldről érkezők, tele van a Történelemmel, mely itt zajlott, és melyet mi a messzi iparvárosokban kísérelhetünk figyelemmel olajozott padlójú mozikban, tágra nyílt pionírtekintettel meredve a recsegő vászonra, a filmhíradó pergő képeire. Az egyiken Vanga szigetét fedezi fel, és feltűrt ingben nekilát bozótot irtani. Itt csinálták az el nem kötelezettek politikáját, erre jártak a

politikai hatalmasságok Ceaușescutól Hruscsovig. Császárok és diktátorok Hailé Szelassziétól Nasszerig és Khadafig. Filmsztárok, mint Liz Taylor és Richard Burton. Tito pompás egyenruhái a zagorjei bonviván ízléséről tanúskodnak, a *hochstapler*ről, ahogyan ma Belgrádban emlegetik némi rosszindulattal, aki Vladimir Dedier tanúsága szerint pincér szeretett volna lenni, éspedig azért, mert a pincérek, az ifjú Josip Broz szavai szerint, mindig csinosan öltöznek. Nem lett belőle pincér, császár lett a munkások, a proletárdiktatúra államában. És a látogató nem tud nem gondolni arra, hogy odaadó hívei nem messze innen a követ törték az újkori történelem egyik legrettenetesebb gulagján, miközben Ő újabb és újabb egyenruhákban fogadott, parádézott, fényképezkedett, továbbá csinosan krómozott esztergagépén esztergált, hogy „a munkások, parasztok és a haladó értelmiség” országában ne feledjék, kinek a nevében is hajtották végre a forradalmat. Fényképek tanúsítják, mint sakkozott Krležával és Kardeljjal, szilveszterezett duhajul Mačekkal és Ribičičcsel, szüretelte a mandarin, amit minden évben az árváknak ajándékoztak; ezek voltak a Vanga szigetéről származó híres Tito-mandarinok, pionírkoromban sokat hallottunk róluk az iskolában, a szüleink meg voltak hatva. És a mai látogató nem állhatja meg a kérdést, hogy vajon Vanga alkonyfényében, vagy amikor a híres hajó, a Sirály a habokat szelte a Goli otok és a Grgur szigetén lévő női koncentrációs tábor mellett, vajon Ő akkor a korlátnak támaszkodva gondolt-e arra, hogy mi történik odaát? Nemcsak az osztályellenséggel, hanem a harcostársaival, a partizánparancsnokokkal is, akiket, ahogy megérkeztek a szigetre, vesszőfutás várt a többi rab sorfala között, akik botokkal verték őket, vajon gondolt erre néha? Amikor a kamerák előtt, melyek folyamatosan mindent dokumentáltak, egyre újabb és újabb Buickok és Mercedesek kormányát forgatta, amikor a frissen el ejtett, jól táplált medvék, szarvasok vagy vaddisznók temére helyezte a lábát valamelyik vadaskertjében, a Bánáttól Brdóig. Egyetlen írásos dokumentum sem szól arról, gondolt-e akkor ilyesmire.

Itt, Veli Brijuni szigetén kacsákra lövöldözött, éspedig karosszékből. A halastó mellett zagorjei ház áll, a házban hatalmas karosszék, a karosszék előtt ablak, az ablakba volt állítva a puska. Kint a halastónál egy vadász, pontosabban egy hajtó felriasztotta a vadkacsákat, a szárnyasok felrepültek, a puska a karosszékből eldőrdült, a kacsák lehullottak. A múzeum tele van kitömött állatokkal, hiúzokkal, madarakkal, őzekkel, kitömött antilopokkal, kitömött zsiráfokkal. Valaha itt éltek az állatkertben, nagyon szerette az állatokat, most gondot okoz a maradék ellátása, nincs pénz, nincs igazi állatszeretet. Néhány elefánt maradt, idétlenül és bánatosan lépkednek a kerítés mögött, emlékeztük még őrizi a fehér egyenruhás kedves férfit a fényképezőgépével,

távcsővével vagy puskájával, aki néha erre járt a vendégeivel. Jó házigazda volt, szívesen mutogatta elefántjait és zsiráfjait. Az állatkert ma valóban a posztbirodalmi, a posztkommunista idők szomorú képét mutatja. A ketrecekben nincsenek ott többé a büszke keselyűk és sasok, a színes tukánmadarak és kakaduk, a rosszul fizetett személyzet, amennyi megmaradt belőle, baromfit nevel, kövér tyúkok csipegetik a kukoricát. Néhány törpepapagáj élte túl a váltást, hogy az egykori nagyság emléke teljesen el ne múljon.

Az összes brioni madár közül mégis leginkább a galamb bővíti el a látogatót, egy közönséges kitömött fehér galamb a múzeumban. Ez a „békegalamb”, közli a felirat, az a galamb, amely Tito kezéből röppent fel. Bizonyítja a kitömött madár mellett álló nagy fotó: Tito fehér egyenruhában, tavaszi virágok között felröpteti a fehér galambot. A látogató arra gondol, hogy erről a szép képről hiányoznak az Elnök fent említett fehér ölebei. Azután elgondolkodik, vajon hogy röptethette éppen ezt a galambot, hogyan szedték le a levegőből a madarat és tömték ki mint az elnemkötelezettség erekléjét.

Jön a május, és a látogató hazájában, a Szlovén Köztársaságban megint felidézik Tito elvtárs emlékét. A Szlovén Rádió bizonyára ismét egésznapos adást szentel neki, a tv-kamerák megint járókelőket csípnek el, hogy megkérdezzék, mit gondolnak Titóról. Az utca embere azt fogja felelni, hogy jó politikus volt, a legnagyobb, néhányan azt fogják mondani, hogy a munkásokért élt. A fiatalabbak azt fogják mondani, hogy „jó fej” volt, filmsztárokkal töltötte az időt, jó cuccai meg kocsijai voltak, tudott élni. A rockerek koncertet adnak a tiszteletére az Ifjúság Napján, azaz Tito születésnapján, május 25-én. Senkinek sem lehet többé elmondani, hogy a stadionokban rendezett szertartások hajszálra olyanok voltak, amilyeneket Hitler, Sztálin vagy Kim Ir Szen születésnapján rendeztek. A látogató, aki

a brioni műparadicsomban jár, azon töpreng, *milyen módon* mentődött át Josip Broz-Tito, a diktátor szelleme és kultusza az új évszázadra. Nemcsak a kiöregedett pártfunkcionáriusok ünneplik, és mindazok, akik örök nosztalgiával gondolnak arra az időre, „mikor Tito még élt, és minden másképp volt”, hanem átvették kultuszát a juppie-k is. Tito sikeres volt, ki tudott törni, ragyogó *karriert* futott be, benne volt a világ *jet setjében*. Pár éve egy szlovén reklámügynökség a legújabb Mercedeset reklámozta Tito képével és a szlogenel: *minden az övé volt*. Az egykori politikai foglyok tiltakozására a Mercedes német igazgatósága visszavonta a reklámot, a szlovén hirdető pedig nem tudták megérteni, min háborognak egyesek. Hiszen az új parvenük normái szerint az Ő neve a karrier és a siker szinonimája. Mikor e sorok írója figyelmeztetni próbálja Tito újabb kori imádóit, hogy a szeretett vezért sohasem választották meg szabad választásokon, és hogy Jugoszláviában a munkások a nyugati munkásokhoz képest nyomorban éltek, csak legyintenek: jobban éltek a cseheknél. Amikor azt mondja, hogy nem volt sajtó- és szólásszabadság, sokan voltak börtönben, és az ő sikeres, fejedelmi életének nagy volt az ára, csak legyintenek. Persze a siker és a kényelem újkori kultuszának híveivel kár vitatkozni ilyen jelentéktelen dolgokról, amelyek a sikernek úgyszólván kísérőjelenségei. Ennek ellenére a brioni látogató a tavalyi ünnepek után elküldte a Szlovén Rádióba *A Hold árnyékos oldala* című könyvet, és megkérte a szerkesztőket, mielőtt nekilátnának a következő évi megemlékezéseknek, nézzék meg legalább a Goli otok, a percek és a kivégzések fotóit. Már a könyv címodalának láttán is el kellett gondolkodniuk. A fotón egy asszony áll rakott szoknyában a bíróság előtt, Tito marsall képe előtt: Hildegard Hahn, zsidó asszony, aki túlélte a koncentrációs tábor. A Tito képe alatt ülő egyenruhás bírák véleménye szerint a túlélés ténye egymaga bizonyította, hogy a nő együttműködött a Gestapóval. Golyó általi halálra ítélték a Szlovéniában megrendezett úgynevezett dachau percek egyikében. Később az ítéletet kegyelemből húsz év börtönre változtatták. Nem gondolkodnának el egy sikeres karriernek legalább erről a „kísérőjelenségéről”? Milyen emléket őriz Titóról ez a ma Bécsben élő asszony? És függetlenül mindattól a szörnyűségtől, amiről ma senki sem akar hallani, a zsúfolt börtönöktől, a félelmetes, agresszív rendőrségtől, a pártbürokráciától, a kiváltságoktól, a Főparancsnokához mindig hű, félelmetes, erős hadseregtől – Tito sikereinek és életstílusának kapitalista csodálói talán elgondolkodnak azon a szakadékon, mely Tito fejedelmi fényűzése és a munkásosztályról szóló beszédei, a szocializmusban meggazdagodók elleni kirohanásai között tátong.

Erre azonban kevés a remény. Pár napja a szlovén televízióban ugyanis megjelent Tito személyi titkára, és

azt állította, hogy bármi történt, tulajdonképpen „ő is csak ember volt”. A brioni látogató arra gondol, hogy tulajdonképpen ez is haladás. A titkár fontosnak tartotta elmondani, hogy mostanáig szinte istenként tisztelték. Legalábbis szent emberként. Ha majd a Belgrádban, a Virágok Házában őrzött földi maradványokat egyszer szent ereklyéknek nyilvánítják, nemcsak „a munkások, parasztok és a haladó értelmiség” fog odazarándokolni, hanem a posztkommunista nábobok, iparmágnások és az összes parvenü is, aki ma a *mindent birtoklás* képességét imádja benne, függetlenül az eszközöktől és a módszerektől, melyekkel a *mindenhez* hozzá lehet jutni. Valaha, mint Vodnjanban láttuk, azért tiszteltek szenteket, mert azok szenvedtek a hitükért, és szegénységben éltek, ma viszont azokat tisztelik, akik sikeresek tudtak lenni, és megszerezték maguknak mindent.

Hogy legalábbis szentségről, ha ugyan nem isteni jelenlétről van ez esetben szó, bizonyítja a Veliki Brijunin álló emlékmű is. A nagy darab szikla *A Víz emlékműve*. A látogató lejegyzí a víz emlékművének feliratát:

*A víz, az élet legdrágább kincse
évszázadokig raboskodott
a titokzatos mélységekben
eleven sziklapáncélban
kék tenger foglyaként
míg nem kiszabadította
TITO MARSALL ELVTÁRS
HÁLA NÉKI 1955. május 25.*

Vagyis Tito a születésnapján így szólt: legyen víz! És a víz felfakadt a 251 méteres mélységből, amint az kiolvasható az emlékmű alsó szélén sorakozó apró betűs feliratból. A zágrábi Geológiai Intézet névtelen mérnökei végezték a fúrás. Feltárta Vangát, feltárta a vizet, hála néki. Vangát egyébként Franjo Tudjman átkereszteltette Krasnicára. A kis vezér, aki csak halvány mása volt a Nagynak, elvégre mégsem küldhette híradásait a horvát nők és férfiak számára Vangából, ahonnan a Nagy küldte a dolgozó nép államának. De a *Tengeri enciklopédiában*, az írott dokumentumban a látogató talál egy adatot, mely szerint Vanga sem volt mindig Vanga, a helybeliek Vanjskinak, azaz Külsőnek nevezték. De milyen lett volna, ha kívülről üzennek a dolgozó népnek? Vanga, a sokszor hallott név a látogató fülében még ma is úgy cseng, mint azé a helyé, ahol valami földi istenség lakozik.

Ezért sem csodálkozunk többé Tito szellemén, mely újjáéledt és kísért Szlovéniában meg szerte az egykori Jugoszláviában. Egy fiatal horvát rendező filmjében Tito szelleme egy másik, egy dalmát szigeten bukkant fel. Ivo Brešan drámaíró és fia, a rendező rendkívül mulatságos filmjük egy pontján azonban nagyot tévednek.

A film vége felé kiderül, hogy a közeli elmeegógyintézet egy rokonszenves bolondja, a kiemelkedő személyiség megszállottja járkál le-föl a marsall egyenruhájában. Aki három napon át járta Brionit, mint e sorok írója, az tudja, hogy azt a mennyei békét és szépséget nem lehet békében élvezni, sem a római castrumot, sem a római villa maradványait a kristálytisza Veriga-öbölben, sem Kupelwieser szecessziós villáit, sem Thomas Mann emlékét, aki ugyancsak megfordult itt valaha; nem lehet csodálni a sziklákon fészkelő sirályokat, az őzek csendes esti vonulását a sötétbe boruló ligeten át, mert még mindig itt kísért az Ő szelleme. Az alkonyuló ligetek műviek, az angol gyepp itt nem él meg, csak tavasszal zöld, nyárra kiég. Mindenre az Ő árnyéka, az Ő határtalan önszeretetének árnyéka borul, és a látogató szerint, ha egyedül is van véleményével, a zsarnokság árnyéka innen vetült rá az egész hatalmas országra. A brioni útinapló talán túl kevés ehhez a megállapításhoz, inkább *A Goli otoktól Brioniig* címen kellene útinaplót írni, hogy megérthessük ezt a tükörképet, a totalitárius korszak torzképét. Az úton Vodnjantól Brioniig, Isztria kápráztató szépségeinek közepette, a nem porladó szentek ereklyéi között, az ősi bazilikákban bekövetkező újkori csodás gyógyulások, a csodák és a történelem közepette, amelyet valamennyien megéltünk, ki-ki a maga módján, mégis az jut az eszünkbe, hogy a *corpus sanctus* valóban tovább él mindenütt; a Marsall szelleme Brešan filmjében elevenebb, mint ahogy azt a filmes vagy az irodalmi fikció elmondani képes. Itt pontosan lehet látni és tudni, írásos dokumentumok által vagy nélkülük, az „egzakt tudomány” segítségével vagy nélküle, hogy mindenben az Ő keze van, aki művével beleavatkozott a természet és az emberek életébe. De nem úgy, ahogy a rossz és jó angyalok harcáról szóló isztriai legenda állítja. E szigeteken a *superbio* és a *luxurio* valósult meg olyan méretekben, mint sehol mástutt. Hosszú távon sikeresen, hiszen amit Brioni ura alkotott hosszú élete során, az mindinkább jónak van ki kiáltva, noha a jó is a rosszból született. Ez pedig annak a hírhedt cinikus elvnek a győzelmét hirdeti, amelyet Goethe *Faustja* ír le pontosan a maga kétértelműségében. Mihail Bulgakov, jó ismerője a körülményeknek, melyek között ez az elv a leginkább megvalósul, ezért választotta mottóul *Mester és Margarita* című regényéhez:

*Kicsoda vagy tehát ? Az erő része,
mely örökre rosszra tör, s örökké jót művel.**

Gállos Orsolya fordítása

* Jékely Zoltán fordítása